

برای اطلاع از حقوق پدیدآوران در آنها (وزارت علوم، تحقیقات، فناوری به شماره ۱۹۵۹۲۹/۱ و تاریخ ۱۳۹۵/۹/۶) از پایگاه اطلاعات علمی ایران (گنج) در پژوهشگاه علوم و فناوری اطلاعات ایران (ایراندک) فراهم شده و استفاده از آن با رعایت کامل حقوق پدیدآوران و تنها برای هدفهای علمی، آموزشی، و پژوهشی و بر پایه قانون حمایت از مؤلفان، مصنفان، و هنرمندان (۱۳۴۸) و الحاقات و اصلاحات بعدی آن و سایر قوانین و مقررات مربوطه شذنی است.



دانشکده ی الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

موضوع

بررسی تطبیقی مضاربه

(براساس جامع المقاصد، شرح لمعه، جواهر الکلام، ریاض المسائل و تحریر الأحكام)

استاد راهنما

دکتر علی اکبر جهانی

استاد مشاور

دکتر محمد مهدی زارعی

نام دانشجو

محمد عبدالله زاده چاری

زمستان ۱۳۹۵

تقدیم به پدرم به استواری کوه ، مادرم به زلالی چشمه، همسرم به صمیمیت باران، دخترم به طراوت
شب‌نم که امید بخش جانم است و آسایش او آرامش من می باشد .

و تقدیم به برادرم احمد (افشین) که تا وقتی بود محبت و صمیمیتش فضای وجودمان را پر از شادی
کرده بود و در نبودش کلبه زندگی ما در غم و اندوه فرو رفت .

سپاس بی کران پروردگار یکتا را که هستی مان بخشید و به طریق علم و دانش رهنمونمان کرد و به همنشینی رهروان علم و دانش مفتخرمان نمود و خوشه چینی از علم و معرفت را روزیمان ساخت.

از تمامی معلمین و استادان بزرگوار دوران تحصیلی اینجانب به جهت نشر علم و دانش و اخلاق قدردانی و سپاس گزاری می کنم .

از دکتر علی اکبر جهانی استاد راهنما و دکتر محمد مهدی زارعی استاد مشاور که در نوشتن این پایان نامه زحمت زیادی کشیدند و همراهی وافری داشتند تقدیر و تشکر ویژه دارم .

چکیده

فقها معتقدند مضاربه یک عملی است که مالک، مال را در اختیار عامل قرار می دهد تا عامل با اذن او بتواند کارهای تجاری انجام دهد و لذا اگر بدون اذن مالک تجارت کند معامله او فضولی خواهد بود و اگر اجازه مالک را به دست آورد مضاربه صحیح است. همه فقها عقد مضاربه را جایز می دانند ولی صاحب جواهر آن را لازم دانسته اما با وجود اجماع بین فقها آن را جایز می داند از سوی دیگر فقهایی چون محقق کرکی و علامه و اردبیلی و بحرانی معتقدند زمانی که عقد جاری باشد لازم است.

بیشتر فقها معتقدند که اگر در مضاربه سودی حاصل شود سهمی از آن با توجه به شرطی که می شود به عامل تعلق می گیرد اما بعضی دیگر از فقها عامل را مستحق اجرة المثل می دانند. صاحب ریاض بر عکس دیگر فقها معتقد است که با توجه به قاعده لاضرر قبل از تحقق سود به عامل اجرة المثل تعلق می گیرد حتی اگر شرطی بین آنها نباشد.

اکثر فقها بر این امر تأکید دارند که مضاربه با درهم و دینار انجام می گیرد که اگر در زمان حاضر برای دیدگاه اصرار شود قطعاً مضاربه که در بین مردم جریان دارد باطل خواهد بود. اما فقههای معاصر از جمله امام و صاحب عروه نقد بودن را در برابر کالا می دانند و آن را به عنوان طلا و سکه در نظر نمی گیرند.

از آنجائیکه در بعضی از مسائل مضاربه بین فقها اختلاف دیدگاه وجود دارد در این رساله سعی شده است که به این موارد اختلافی اشاره شود. از جمله موارد اختلافی می توان به نظر صاحب جواهر در مورد سکوت نصف دیگر سود اشاره کرد که باطل می داند ولی علامه و محقق ثانی آن را صحیح می دانند و اختلاف بین علامه و سایر علما در مورد اسکان عامل در سفر و اختلاف بین صاحب ریاض با سایر علما در مورد مغشوش بودن حتی اگر بین مردم رواج داشته باشد که باطل می داند و حتی علامه در تحریر وقواعد وارشاد و شیخ طوسی و دیگران معامله با آن را قبول ندارند ولی علامه در کتاب تذکره قائل به تفصیل شده اند و صاحب جواهر و بعضی دیگر بعد از او پذیرفته اند. و اختلاف درفسخ قبل از سود که علامه و صاحب ریاض معتقدند به عامل اجرة المثل تعلق می گیرد و محقق در شرائع قائل به تفصیل شده و شهید ثانی و محقق اردبیلی با اجرة المثل مخالفت کردند و اختلاف در تعیین سود که علامه و صاحب جواهر قول عامل را مقدم دانسته ولی محقق کرکی قول مالک را مقدم می داند.

کلید واژه ها: مضاربه - سود - عامل - مالک - قراض - سرمایه

صفحه	عنوان
	کلیات
۲	۱-۱-۱. پیش گفتار
۲	۱-۱-۱. جامع المقاصد
۲	۲-۱-۱. شیخ علی بن حسین کرکی
۳	۳-۱-۱. شرح لمعه
۴	۴-۱-۱. شهید ثانی
۴	۵-۱-۱. جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام
۵	۶-۱-۱. محمد حسن نجفی
۶	۷-۱-۱. ریاض المسائل فی بیان الاحکام بالدلائل
۷	۸-۱-۱. سیدعلی بن محمدعلی (محمد) طباطبایی حائری
۷	۹-۱-۱. تحریر الاحکام الشرعیة علی مذهب الامامیة
۸	۱۰-۱-۱. علامه حلی
۱۲	۱۱-۱-۱. بیان مسأله
۱۲	۱۲-۱-۱. سؤال‌های پژوهش
۱۲	۱-۱۲-۱-۱. سوال اصلی
۱۳	۲-۱۲-۱-۱. سوال های فرعی

۱۳ پیشینه پژوهش	۱۳-۱-۱
۱۴ فرضیه های پژوهش	۱۴-۱-۱
۱۴ حدود پژوهش	۱۵-۱-۱
۱۴ اهداف پژوهش	۱۶-۱-۱
۱۴ مبانی نظری پژوهش	۱۷-۱-۱
۱۵ روش شناسی پژوهش	۱۸-۱-۱
۱۵ سازماندهی پژوهش	۱۹-۱-۱
۱۶ مقدمه	۲
۱۸ فصل اول : تعریف مضاربه و ارکان آن	۳
۱۹ تعریف مضاربه	۳-۱
۲۴ عقد مضاربه	۳-۲
۳۰ شرایط متعاقدين	۳-۲-۱
۳۱ مضاربه ی جدید از ناحیه ی عامل	۳-۲-۲
۳۵ جایز بودن عقد مضاربه در صورت تعدد مالک و عامل	۳-۲-۳
۳۷ رأس المال	۳-۳
۳۸ نقد بودن مال	۳-۳-۱
۴۴ استدلال معامله صحیح با مغشوش	۳-۳-۱-۱
۴۶ مضاربه با کالا	۳-۳-۱-۲
۴۸ مضاربه در خرید محصولات باغی و دامی	۳-۳-۱-۳

۵۰	۲-۳-۳ . معلوم بودن مال
۵۴	۳-۳-۳ . معین بودن مال
۵۶	۴-۳-۳ . تسلیم کردن مال
۵۷	۴-۳ . عمل
۶۰	۱-۴-۳ . نسیه فروختن
۶۲	۲-۴-۳ . اذن مالک در تجارت
۶۴	۳-۴-۳ . مضاربه در غیر تجارت
۶۶	۵-۳ . سود
۶۶	۱-۵-۳ . اختصاص داشتن سود به متعاقدين
۶۸	۱-۱-۵-۳ . تقسیم سود در صورت وجود شخص سوم
۷۱	۲-۱-۵-۳ . حکم غاصب مال در مضاربه
۷۲	۲-۵-۳ . اشتراک در سود
۷۳	۳-۵-۳ . معلوم بودن سود بین طرفین
۷۵	۴-۵-۳ . مشخص بودن جزئیات سود
۷۹	۴ . فصل دوم احکام مضاربه
۸۰	۱-۴ . اول : عامل
۸۲	۱-۱-۴ . وکالت عامل

- ۸۵ ۲-۱-۴ . اجیر کردن افرادی بوسیله عامل
- ۸۷ ۳-۱-۴ . عمل کردن بر خلاف شرط
- ۸۹ ۴-۱-۴ . استحقاق عامل در اجره المثل
- ۹۱ ۲-۴ . دوم : مسافرت عامل برای تجارت
- ۹۴ ۱-۲-۴ . مسافرت عامل و هزینه های او
- ۱۰۰ ۲-۲-۴ . سفر و اقامت در سفر در مضاربه
- ۱۰۲ ۳-۲-۴ . مخارج برگشت از سفر
- ۱۰۵ ۳-۴ . سوم : مستحق بودن عامل در سود یا اجره المثل
- ۱۱۱ ۱-۳-۴ . زمان ملکیت سود برای عامل
- ۱۱۱ ۴-۴ . چهارم : مضاربه با مال صغیر و یتیم
- ۱۱۲ ۱-۴-۴ . مضاربه با مال صغیر
- ۱۱۴ ۲-۴-۴ . مضاربه ولی با مال یتیم
- ۱۱۵ ۳-۴-۴ . مضاربه وصی و حاکم با مال صغیر و یتیم
- ۱۱۷ ۵ . فصل سوم : تفاسخ و تنازع
- ۱۱۸ ۱-۵ . فسخ مضاربه
- ۱۲۲ ۱-۱-۵ . جواز فسخ مضاربه با وجود شرط زمان
- ۱۲۴ ۲-۱-۵ . شرط عدم فسخ در عقد مضاربه

۱۲۷	۳-۱-۵ . فوت مالک یا عامل
۱۳۱	۴-۱-۵ . فسخ در مضاربه قبل از سود
۱۳۴	۵-۱-۵ . دیون بعد از فسخ مضاربه
۱۳۷	۲-۵ . تنازع در مضاربه
۱۳۹	۱-۲-۵ . ادعای تلف و خسارت توسط عامل
۱۴۱	۲-۲-۵ . اختلاف در سود
۱۴۴	۳-۲-۵ . اختلاف مالک و عامل در مقدار سهم سود
۱۴۶	۵-۲-۵ . اختلاف مالک و عامل در رد مال
۱۴۸	۵-۲-۵ . اختلاف در قرض یا ابضاع یا مضاربه بودن
۱۵۳	۶ . نتیجه گیری
۱۵۶	۷ . پیشنهادات
۱۵۷	۸ . منابع

کلیات

پیش گفتار

با سپاس از ذات اقدس الهی که قدرت اندیشیدن و فهمیدن و سخن گفتن را به بشر هدیه داد تا او بتواند در جهت درست اندیشیدن و درست زیستن قدم بردارد. خدایی که برای فهم درست ما و در مسیر راهمان پیامبران و پیشوایان و بزرگانی قرار داد که بتوانیم در کنار اندیشیدن، خوشه‌هایی از طراوت علمی آنها بچینیم و در لحظات سخت تصمیم‌گیری از آن توشه بهره بگیریم.

در این رساله تلاش شده است که درباره یکی از مباحث فقهی تحقیقی صورت بگیرد و دیدگاههای فقههای عظام درباره مضاربه و اجرای آن و وظایف عامل و مالک در عقدی که منعقد می‌شود را بررسی کنیم.

با توجه به موضوع رساله مبنی بر بررسی تطبیقی مضاربه از کتابهای جامع المقاصد، شرح لمعه، جواهر الکلام، ریاض المسائل و تحریر الاحکام سعی می‌شود با توجه به ظرفیت این مقاله به معرفی اجمالی کتاب و صاحب کتاب بپردازیم.

جامع المقاصد

این کتاب اثر شیخ علی بن حسین کرکی، معروف به محقق ثانی (م ۹۴۰ ق) می‌باشد. معروف‌ترین اثر گرانقدر محقق ثانی همین کتاب است که شرحی بر کتاب القواعد علامه حلی دارند. این کتاب، که تا مبحث نکاح قواعد است، از مدارک مهم فقه شیعه و مرجع و مستند فقها و مجتهدان بزرگ شیعه است. محقق ثانی را به سبب تألیف همین کتاب، صاحب جامع المقاصد هم می‌گویند.

جامع المقاصد سرشار از تحقیقات عالی علمی و تدقیقات لطیف فقهی و پیراسته از تطویل و تکثیر فروع می‌باشد و از نظر معنی، نگارش و محتوا، یکی از بهترین و نفیس‌ترین و متقن‌ترین متون فقهی شیعه است. در بسیاری از متون فقهی، فقها فتاوی خود را مستند به رأی محقق ثانی نموده‌اند.

شیخ علی بن حسین کرکی

محقق کرکی در قریه کرک واقع در شهر بعلبک لبنان به دنیا آمد. این عالم امامی، مجتهد و اصولی که از علمای شام و بصره است، در سفری به مصر از علمای آن دیار نیز کسب علم نمود. او به ایران هم سفر کرد و مورد لطف شاه طهماسب صفوی واقع شد و لقب شیخ الاسلام گرفت. او در ترویج مذهب جعفری بسیار کوشش نمود و موصوف به مروج الذهب و المولی الموروج شد. (فرهنگ بزرگان اسلام و ایران، ص ۳۵۴)

وی از مفاخر و دانشمندان نامی شیعه و مجتهدان عالی‌قدر است. احاطه او بر علوم دینی و فقه اسلامی چنان بوده که تمام علما و فقههای شیعه تقدم او را بر خویش مسلم دانسته و شخصیت ممتاز او را در علم و

عمل ستوده اند. استادی و مهارت وی در فقه استدلالی از انبوه تصانیف و تألیفات ارزنده اش به خصوص کتاب جامع المقاصد به خوبی آشکار می شود. آرای محکم و نظریات ناب او در اغلب کتب فقهی مورد توجه خاص فقهای بعد از او قرار گرفته است. به همین جهت او را همچون محقق اول و علامه حلی دانسته اند. محقق ثانی در نجف اشرف درگذشت.

محقق ثانی علاوه بر کتاب جامع المقاصد کتابهای دیگری هم دارند که حواشی بر ارشاد و شرح لمعه و حواشی بر شرایع و حواشی بر مختصر النافع و حواشی بر مختلف، رساله جعفریه و صیغ العقود والایقاعات و غیره از جمله آنهاست.

شرح لمعه

الروضه البهیة فی شرح اللّمة الدمشقیة معروف به شرح لمعه یک کتاب آموزشی در فقه امامیه و اثر مشترک شمس‌الدین محمد بن مکی معروف به شهید اول فقیه سده هشتم و زین‌الدین بن علی معروف به شهید ثانی فقیه جبل عاملی سده دهم هجری است. شهید ثانی در این کتاب، به شرح و بسط لمعه دمشقیه اثر شهید اول پرداخته‌است. هر دو نویسنده کتاب را بر پایه نظرات مشهور در فقه شیعه نوشته‌اند.

شرح لمعه یکی از مهمترین کتابهای آموزشی فقهی در حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌ها و تنها کتاب درسی مشتمل بر تمام ابواب فقه است که در «دوره سطح» در حوزه‌ها تدریس می‌گردد. ما در [شرح] لمعه زمینه‌آشنایی با «روح فقه» را به دست می‌آوریم و آگاهی از فروع فقهی، آرام آرام، ما را در جریان تشریح احکام قرار می‌دهد و با سلیقه خدا در ارشاد بشر آشنا می‌کند. در زبان فقها از این پدیده که بسیار دیرپاب و مغتنم است، به «مذاق شارع»، «شم فقهی»، «ارتکاز متشرعه»، «ذوق فقاقت» و «الانصاف!» یاد می‌شود. ریشه یابی و تحلیل کامل این مسئله، نیازمند یک پژوهش اصولی است. گویی با اشراف بر دسته‌ای از عناصر و کشف تناسب میان آنها، چارچوب معینی در ذهن نقش می‌بندد که سایر گزاره‌ها و اظهار نظرها تنها در حیطه آن، مورد پذیرش قرار می‌گیرد؛ به بیان دیگر، یک نوع جهت‌گیری راسخ در وجود انسان که با هر قضاوتی سازگار نیست و برخی از گزاره‌ها را در همان مواجهه اول طرد می‌کند. (تبیان، تیر ۱۳۸۸)

از زمان نگارش این کتاب، فقها و بزرگان به آن توجه داشته و بزرگانی همچون سید محمد عاملی (متوفای ۱۰۰۹ ق) در مدارک الأحکام، فاضل هندی (متوفای ۱۱۳۷ ق) در کشف اللثام، وحید بهبهانی (متوفای ۱۲۰۶ ق) در مجمع الفائده و البرهان، سید محمد جواد عاملی (متوفای ۱۲۲۶ ق) در مفتاح الکرامه، سید علی طباطبایی (متوفای ۱۲۳۱ ق) در ریاض المسائل، فاضل نراقی (متوفای ۱۲۴۵ ق) در مستند الشیعه و شیخ انصاری (متوفای ۱۲۸۱ ق) در کتاب هایش به آن استناد نموده‌اند.

شرح لمعه دارای ۵۱ فصل است که عناوین آنها در ۱۰ جلد می باشد و بحث مضاربه در جلد چهارم آن آمده است .

این کتاب بر نظام حقوقی ایران نیز بسیار تأثیرگذار بوده است. علاوه بر آن که مهمترین منبع دروس «متون فقه» رشته تحصیلی حقوق در دانشگاه‌های ایران می باشد، منبع اصلی تدوین قانون مدنی ایران و یکی از مهمترین منابع در تدوین قانون مجازات اسلامی نیز به شمار می رود که علاوه بر محتوای قانون حتی جنبه‌های شکلی آن‌ها را نیز تحت تأثیر قرار داده است. ناصر کاتوزیان حقوق دان ایرانی در مورد اهمیت این کتاب می نویسد: «شرح لمعه از نظر اسلوب نگارش در میان سایر کتاب‌های فقهی ممتاز است؛ زیرا در عین حال که در بیان مطالب از به کار بردن کلمات زاید به دقت پرهیز شده، از نظر استدلال نیز چیزی از کتب مفصل کم ندارد. به همین جهت می توان گفت بهترین و جامع ترین کتاب‌های درسی است.»

شهید ثانی

شیخ زین الدین بن علی بن احمد عاملی جبعی (۹۱۱-۹۶۶ق)، معروف به شهید ثانی، از جمله نوابغ نامی و مجتهدین شیعی که در قرن دهم هجری می زیسته است. از آثار ماندگار وی می توان به «روض الجنان» که شرحی بر إرشاد الإذهان نوشته اند، اشاره کرد.

مرحوم خوانساری صاحب روضات الجنات، درباره شهید ثانی چنین می گوید: تاکنون در جمع دانشمندان بزرگ و برجسته شیعه کسی را به یاد ندارم که از لحاظ شکوه شخصیت، سعه صدر، خوش فهمی، حسن سلیقه، داشتن نظم و برنامه تحصیلی، کثرت اساتید، ظرافت طبع، معنویت سخن و پختگی و بی نقص بودن آثار علمی به پای او برسد، بلکه این استاد بزرگوار در تخلق به اخلاق الهی و قرب منزلت، چنان می نمایاند که تالی تلو معصوم علیه السلام است و بلافاصله در رده پس از معصومان علیهم السلام قرار دارد. (روضات الجنات، ۳/ ۳۸۷)

شهید ثانی علاوه بر شرحی که بر کتاب لمعه شهید اول نوشته اند تالیفات متعددی همچون مسالک الافهام که شرح شرایع محقق حلی می باشد و حاشیه ارشاد و حاشیه تمهید القواعد و حاشیه القواعد و حاشیه مختصر النافع و غیره دارند .

جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام

جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام اثر محمدحسن نجفی، یکی از منابع اصلی فقه شیعه است . در این کتاب آراء و دیدگاه های فقهی به صورت جدا و حاشیه و پاورقی بررسی شده اند و از منابع قانون مجازات

اسلامی محسوب می‌شود. این کتاب در بردارنده تمام ابواب فقهی است و ترتیب و فهرست مطالب آن همانند کتاب شرایع الاسلام علامه حلی است.

در این کتاب نام بیشتر فقیهان شده است و دیدگاه‌های آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است. بیشتر کتب و متون فقهی هم مورد تحلیل قرار گرفته است و مطالب آن رد یا اثبات شده است. از سوی دیگر فقط به روایت‌های مورد نیاز اشاره شده و در موقع لزوم روایات اهل سنت نیز آورده شده است. عبارات جواهر با زبان ساده بیان شده است و استدلال‌های آن گویا و روشن است. در موارد بسیاری متن روایات و سند آن‌ها نقل نمی‌شود. یا صرفاً بخشی از آن نقل می‌شود. (فصلنامه تخصصی اهل بیت، زمستان ۱۳۷۵، ش ۸، ص ۱۶۷)

این کتاب به چهار بخش عبادات، عقود، ایقاعات و احکام تقسیم شده است و در چهل و سه جلد می‌باشد که بحث مضاربه در جلد بیست و ششم آورده شده است.

این کتاب تمامی ابواب فقهی را در بردارد و به طور کامل فقه استدلالی است و به اصطلاح امروز خارج فقه است. تالیف این کتاب سی سال به طول انجامیده است. محدث قمی در کتاب فوائد الرضویه نوشته است که نوشتن این کتاب یکی از شگفتی‌های روزگار است. از زمانی که این کتاب نگاشته شده است محور درس خارج فقه قلمداد می‌شده است و رجوع به آن برای فقیهان ضروری است. محدث قمی همچنین داشتن جواهر الکلام و جامع المقاصد و وسائل الشیعه را برای مسائل فرعی فقه و فروع آن کافی دانسته‌اند. مرتضی مطهری جواهر الکلام را دایره المعارف فقه شیعه دانسته است. (عباسی زنجانی، مقدمه ترجمه و شرح جواهر الکلام، ص ۱۳-۱۴)

محمد حسن نجفی

شیخ محمد حسن نجفی معروف به صاحب جواهر در سال ۱۱۶۶ هجری شمسی در خمینی شهر اصفهان به دنیا آمده و در سال ۱۲۲۸ هجری شمسی در نجف اشرف فوت کردند. نسبش از طرف پدر به یک خانواده مذهبی از ایران و از مادر به بوالحسن فتونی از علمای اطراف حله می‌رسد. نیاکان محمد حسن همگی از علمای برجسته بوده‌اند.

شیخ حسن نجفی نزد بزرگانی چون سید جواد عاملی صاحب مفتاح الکرامه و شیخ موسی کاشف الغطاء و سید محمد مجاهد صاحب مفاتیح و سید بحر العلوم شاگردی کردند و شاگردان بزرگی هم پرورش دادند که از جمله آنها محمدباقر خوانساری و جعفر شوشتری و سید حسن مدرس اصفهانی و محمد باقر نجفی و میرزا حبیب‌الله رشتی و غیره می‌باشند.

وی هنگامی که تنها ۲۵ سال داشت نگارش کتاب جواهر الکلام را آغاز کرد و طی ۳۲ سال این کتاب را که به عنوان دائرة المعارف فقه شیعیه محسوب می‌شود نگاشت .

پس از وفات شیخ جعفر کاشف الغطاء و فرزندانش، ریاست حوزه علمیه نجف در اختیار محمد حسن نجفی قرار گرفت. در این میان بسیاری از علمای شیعه از وی حمایت کردند.

مکتب فقهی که محمد حسن از آن پیروی می‌کرد و تازمان شاگرد برجسته وی، شیخ انصاری نیز کماکان ادامه داشت وارد کرد قواعد اصولی در شیوه استنباط و اجتهاد است. در مقابل مکتب فقهی جواهر اخباری گری قرار داشت که معتقد بود یگانه منبع استنباط فقه شیعیه باید کتاب و سنت باشد؛ و وارد کرد قاعده‌های اصولی برای عمل اجتهاد امری باطل است. در دوره‌ای که ایشان می‌زیسته‌اند بتدریج جریان اخباری گری رواج پیدا می‌کند. کتاب جواهر به عنوان نماینده تفکر اصولی و نیز اجتهاد اصولی دقیقاً در مقابل کتاب حدائق الناظره شیخ یوسف بحرانی قرار می‌گیرد. وی از استقلال سیاسی مسلمانان و نفی سلطه کافران بر سرزمین‌های اسلامی بر اساس قواعد فقهی دفاع می‌کند . (ایزدهی، اندیشه سیاسی صاحب جواهر، ص ۴۵- ۴۸)

شیخ محمد حسن نجفی علاوه بر کتاب جواهر الکلام تألیفاتی دیگر دارند که عبارتند از : الرسالة العملية به فارسی نوشته و از کتاب «نجاه العباد» گرفته شده‌است و رساله فی الزکاء والخمس و نجاه العباد فی یوم المعاد و هدیة الناسکین هستند .

ریاض المسائل فی بیان الاحکام بالدلائل

کتابی فقهی و به زبان عربی تألیف سید علی بن محمد طباطبایی حائری (متوفای ۱۲۳۱ ق). این کتاب، از شرح‌های معتبر کتاب النافع فی مختصر الشرایع معروف به مختصر النافع تألیف محقق حلی (م ۶۷۶ ق) می‌باشد. ریاض المسائل یک دوره کامل فقه استدلالی از باب طهارت تا باب دیات در دو مجلد می‌باشد، که حاوی نظرات بزرگان فقه مثل شیخ طوسی، شیخ صدوق، علامه حلی، شهید اول، شهید ثانی، قاضی سعید الدین، کلینی، محمد باقر سبزواری، طبرسی، راوندی، فاضل مقداد، فخر المحققین، مقدس اردبیلی و دیگر بزرگان است. شهرت این کتاب آن چنان بوده، که مؤلف آن، همه جا به نام صاحب ریاض مشهور شده است.

شیوه ورود و خروج صاحب ریاض در مسائل فقهی در این کتاب بدین صورت است که ابتدا، با طرح مسئله فقهی و تبیین مفهوم موضوع آن، به ذکر نظرات مختلف و ادله آنان می‌پردازد و با بیانی شیوا و در عین حال، مستدل و متقن به نقد آنان می‌پردازد و سپس برای اثبات فتوای خود، به ادله شرعی استناد می‌کند. ترتیب منطقی نظرات و ادله و نقد آنها طوری است که خواننده در مطالعه آن احساس خستگی

نمی‌کند. به همین جهت، این کتاب طی سال‌ها یکی از کتب درسی حوزه‌های علمیه بوده و هم اکنون نیز یکی از کتاب‌های مرجع و مورد تحقیق فضلا و فقها است. (موسسه تحقیقات و نشر معارف اهل بیت (ع))

سیدعلی بن محمدعلی (محمد) طباطبایی حائری

سیدعلی بن محمدعلی (محمد) طباطبایی حائری (۱۲۳۱-۱۱۶۱ق)، مشهور به صاحب ریاض، از فقیهان و اصولیون شیعه در قرن‌های دوازدهم و سیزدهم قمری است. وی از مشهورترین شاگردان وحید بهبهانی بوده است که در اصول بیش از فقه متبحر بوده است، ولی با نگارش ریاض المسائل در فقه شهرت بیشتری یافت و به صاحب ریاض معروف شد.

او با نگارش الرسالة البهیه به مبارزه با اخباری‌گری برخاست. ساخت دیواری محکم در اطراف کربلا بعد از حمله وهابیان و تخریب حرم امام حسین (ع) و تلاش برای برقراری نظم در این شهر از فعالیت‌های اجتماعی او به شمار می‌رود.

صاحب ریاض شاگردان برجسته‌ای داشته‌اند که از جمله آنها شیخ ابوعلی حائری و شیخ اسدالله دزفولی، نویسنده مقابسه الانوار و سید محمد باقر شفتی و جواد بن محمد حسینی عاملی نویسنده مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه و شیخ احمد احسائی و محمد شریف مازندرانی و ملا جعفر استرآبادی و غیره بوده‌اند. او در سال ۱۲۳۱ق در ۷۰ سالگی در کربلا درگذشت و در حرم امام حسین (ع) نزدیک قبر استادش، وحید بهبهانی، به خاک سپرده شد.

تحریر الاحکام الشرعیة علی مذهب الامامیة

یکی از اثرهای علامه حلی «تحریر الاحکام الشرعیة علی مذهب الامامیة»، از کتب فتوایی شیعه در سده هشتم هجری و شامل مجموعه‌ای از احکام و فروع عبادات، معاملات، ایقاعات و احکام می‌باشد.

علامه در این کتاب فقه را در چهار بخش عبادات، عقود، ایقاعات و احکام تنظیم کرده و به کشف قواعد مربوط به هر باب اقدام کرده است. او ذیل هر کدام از این عناوین، کتاب‌های خاصی آورده و در آن کتاب‌ها طبقه‌بندی ویژه خود را طرح کرده و معمولا هر کتاب به چند مقصد تقسیم شده است.

در جلد سوم کتاب تحریر احکام صلح، وکالت، اجاره، مزارعه، سبق و رمایه، مسابقات، ودیعه، عاریه، شرکت، قراض، هبه، وقف، سکنی و صدقات وصایا و نکاح آمده است.

علامه کتاب قراض را به سه فصل تقسیم می‌کند. فصل اول کتاب درباره ارکان مضاربه است که به شش

رکن صیغه و مالک و ساعی و اصل مال و عمل و سود تقسیم می شود. فصل دوم درباره احکام مضاربه است که سی و هفت حکم را بررسی می کند و فصل سوم درباره تفاسخ و تنازع است.

علامه حلی

شیخ جمال الدین، ابو منصور، حسن بن یوسف بن علی بن مطهر حلی ملقب به علامه حلی در ۲۷ رمضان سال ۶۴۷ ه ق به دنیا آمد و در ۲۱ محرم سال ۷۲۶ ه ق در حله مزیدیه وفات نمود و در یکی از صحن‌های روضه امیرالمؤمنین علی علیه‌السلام در نجف اشرف دفن گردید.

برگهای زرین حیات علامه حلی با تعهد و صداقت مزین و با تار و پودی از اخلاص و محبت شیرازه گردیده است. مرزبان بیداری که فقه شیعه و معارف اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام را در سایه سار ولایت پاسداری کرد و فقاقت را با درفش ولایت بر افراشت.

اولین استاد علامه حلی شخصی به نام «محرم» است که خواندن و نوشتن را نزد او فرا گرفت آنگاه ادبیات عرب و علم فقه و اصول و حدیث و کلام و قواعد آن را نزد پدر و دایی گرامیش محقق حلی که شان والایی در تمام علوم مخصوصا فقه و اصول و کلام داشتند، خواند.

علامه از جمله افرادی بود که هیچ فرصتی را برای تحصیل علم از دست نمی‌داد. هنگامی که خواجه نصیر الدین طوسی از حله بازگشت، علامه نیز همراه او به بغداد آمد. در مسیر حرکت، دوازده مشکل علمی خویش را با خواجه در میان گذاشت و آنها را حل نمود و بعد نیز شاگرد خواجه نصیر گردید.

زمانی که ایشان در کنار سلطان محمد خدابنده قرار گرفت، سلطان آن چنان شیفته او شد که حاضر می شود که از مذهب سنی خارج شود و شیعه گردد.

در مورد شخصیت علمی علامه اینکه خواجه نصیر او را در جوانی فرد عالم معرفی می کند و از سوی دیگر هنگام وفات محقق حلی، علامه حداکثر ۲۸ سال سن داشته است و در این زمان ریاست شیعه امامیه به عهده او واگذار می‌شود. اضافه بر این که او ملقب به علامه (علی الاطلاق) گشته است و هیچ کس در هیچ زمانی چنین لقبی را که مورد اتفاق جمیع علما باشد بدست نیاورده است.

لقب «آیه الله» نیز در آن زمان و قبل از آن اختصاص به او داشته است و تا آن زمان هیچ کس به این لقب مفتخر نشده بود.

علامه در محضر فقها، متکلمان و فلاسفه بزرگ با کمال ادب زانو زد و از روح بلند و اخلاق و دانش آنان بهره کافی برد و خویشتن را به دانش و تهذیب نفس آراست و به تمام فنون و علوم مسلح گردید و از دست

آنان به دریافت اجازه نامه اجتهادی و نقل حدیث مفتخر گردید. حال به اختصار به نام چند نفر از اساتید بزرگوار اشاره می‌کنیم: شیخ یوسف سدیدالدین (پدر ارجمند او)، محقق حلی (۶۰۲ - ۶۷۶ ق)، خواجه نصیرالدین طوسی (۵۹۷ - ۶۷۲ ق)، سید رضی الدین علی بن طاووس (۵۹۷ - ۶۶۴ ق)، سید احمد بن طاووس (متوفای سال ۶۷۳ ق)، یحیی بن سعید حلی (متوفای سال ۶۹۰ ق)، مفیدالدین محمد بن جهم حلی، علی بن سلیمان بحرانی، ابن میثم بحرانی (۶۲۶ - ۶۷۹ ق)، جمال الدین حسین بن ایاز نحوی (متوفای ۶۸۱ ق)، محمد بن محمد بن احمد کشی (۶۱۵ - ۶۹۵ ق)، نجم الدین علی بن عمر کاتبی (متوفای سال ۶۷۵ ق)، برهان الدین نسفی، شیخ فاروقی واسطی و شیخ تقی الدین عبدالله بن جعفر کوفی.

علامه کتاب‌های زیادی در علم فقه، احکام، فلسفه و منطق، تفسیر و حدیث و رجال و نحو و تاریخ تألیف کردند. کتاب‌های فقهی حضرت علامه عبارتند از:

۱- تبصرة المتعلمین یک جلد کتاب در تمام فقه از طهارت تا دیات است که به صورت فتوا نوشته شده است و به خاطر مختصر بودن و بیان روان آن از زمان تألیف مورد عنایت علما بوده و شرح‌های بسیاری (نزدیک به ۳۵ شرح و حاشیه) بر آن نوشته شده است.

۲- منتهی المطلب فی تحقیق المذهب کتابی مفصل و استدلالی در فقه است که در آن آراء تمام مذاهب اسلامی ذکر شده و به اختیار خود استدلال نموده است. مصنف خود می‌گوید: مثل این کتاب نوشته نشده است.

علامه آن را در ۳۲ سالگی (سال ۶۸۰ هـ ق) آغاز و تا سال ۶۹۳ هـ ق هفت جلد آن را نوشته است و تا سال ۷۲۰ هـ ق چیزی به آن نیفزوده و احتمالاً تا آخر عمر هم چنین کاری نکرده است و جلد هفتم هم که نوشته شده است اکنون موجود نیست.

۳- ارشاد الاذهان فی احکام الایمان کتاب فقهی مختصری است که در آن بر مجرد فتوا اکتفا شده است و در یازدهم شوال سال ۶۹۶ هـ ق تمام شده است.

۴- تحریر الاحکام الشرعیة کتابی است که تمام فروع و جزئیات فقه در آن آمده است بدون استدلال بر آنها و در چهار مجلد نگارش یافته است. مسائل این کتاب بالغ بر چهل هزار مساله می‌باشد.

جلد اول در دهم ربیع الاول سال ۶۹۰ هـ ق و جلد دوم در اول جمادی الثانیة سال ۶۹۱ هـ ق و جلد سوم در صفر المظفر سال ۶۹۷ هـ ق و آخرین جلد در هشتم شوال ۶۹۷ هـ ق پایان یافته است.

۵- قواعد الاحکام فی مسائل الحلال و الحرام کتابی است که در آن علامه فتاوی خویش را خلاصه کرده و

قواعد کلی احکام را بیان نموده است، این کتاب در ذی حجه سال ۶۹۹ ه ق تمام شده است. این کتاب چون حاوی تمام ابواب فقه است، شرح‌ها و حاشیه‌های بسیاری بر آن نوشته شده است (نزدیک به ۳۰ شرح و حاشیه) و پسر علامه شرح مستقلی بر خطبه آن دارد.

۶- مختلف الشیعه فی احکام الشریعه کتاب کاملی شامل تمام ابواب فقهی تا دیات است و در آن تنها اختلافات علمای شیعه بیان گردیده و استدلال هر شخصی بیان شده و نظر خود علامه نیز ذکر گردیده است.

جلد اول این کتاب در چهارم جمادی الثانیه سال ۶۹۹ ه ق و جلد هفتم و هشتم در پانزدهم ذی قعدہ سال ۷۰۸ ه ق تمام شده است. حواشی بسیاری بر این کتاب نوشته شده است (نزدیک به سیزده حاشیه).

۷- تذکره الفقهاء کتابی نیمه تمام و استدلالی در فقه است که در آن اختلاف شیعه و اهل سنت بیان شده است. اکنون تنها پانزده جلد آن تا آخر کتاب نکاح موجود است ولی از کلام فخر المحققین آشکار می‌شود که چند جلد دیگر و تا پایان کتاب میراث نیز از قلم علامه صادر شده است. علامه از جلد اول در ۲۴ صفر سال ۷۰۳ ه ق و از جلد پانزدهم در ۱۶ ذی حجه سال ۷۲۰ ه ق فارغ گردیده است.

۸- نهایه الاحکام کتابی نیمه تمام در فقه استدلالی است که مصنف فتاوی علمای شیعه را در آن خلاصه کرده و بدون تفصیل به دلائل آنها اشاره نموده است. از این کتاب تنها باب‌های طهارت و نماز و زکات و بیع تا آخر صرف نوشته شده است.

۹- تسبیل الاذهان الی احکام الایمان یک جلد کتاب در فقه است.

۱۰- تسلیک الافهام فی معرفه الاحکام یک جلد کتاب در فقه است. شیخ فارس حسون در مقدمه کتاب «ارشاد الاذهان» چاپ جامعه مدرسین این کتاب را همان «تسبیل الاذهان» می‌داند.

۱۱- تلخیص المرام فی معرفه الاحکام کتاب مختصری در فقه است که شرح‌های بسیاری بر آن نوشته شده است و اولین شرح آن، «غایه الاحکام» است که خود مصنف آن را نوشته است.

۱۲- تهذیب النفس فی معرفه المذاهب الخمس یک جلد کتاب در فقه است.

۱۳- غایه الاحکام فی تصحیح تلخیص المرام این کتاب شرح کتاب تلخیص المرام مصنف است.

۱۴- مدارک الاحکام کتابی فقهی است که مصنف در جایی گفته است کتاب طهارت و صلاه آن در یک جلد نوشته شده است و در جای دیگر آن را هشت جلد می‌داند.